

BIBΛΙΟ

Ένας άφανής Φαναριώτης στιχουργός
του ΙΗ΄ αιώνας

Καλλινίκου Γ', Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως,
Τά κατά και μετά την έξορίαν έπισμβάντα και
έμμετροι έπιστολαι, έκδοση από τους αυτόγραφους
κώδικες και εισαγωγή Άγαμέμνων Τσελίκας,
Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Άθήνα
2004, σ. 611

Άγνωστοι στον σημερινό αναγνώστη παραμένουν οι Φαναριώτες στιχουργοί, αφού τά έργα τους δεν κρίνονται άνθεκτικά στο χρόνο, έπομένως άξια επανέκδοσης. Έξάιρεση αποτελεί ό μεγάλος ποιητής του άποκαλούμενου και αντιποιητικού 18ου αιώνα Κασσιάριος Δαπόντες, πού ό Γ. Π. Σαββίδης, πριν δεκαπέντε χρόνια, είχε βάλει σκοπό της ζωής του —τόν τελευταίο, όπως αποδείχτηκε— νά καταστήσει προσιτό σέ ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Γι' αυτό και προκάλεϊ ευχάριστη έκπληξη ή πρωτοβουλία του Άγαμέμνονα Τσελίκα νά ανασύρει από τους θησαυρούς των χειρογράφων τό έργο του Καλλνίκου. Και αυτός κληρικός σάν τόν Δαπόντε και ένα μεγάλο μέρος του έργου του αυτόβιογραφικό, όπως ό Κήπος Χαρίτων του Σκοπελίτη, πού έπυχε δύο επανέκδοσεων (του Σαββίδη, τό 1995 και του Α. Άγγελου, τό 1997). Ένώ, όμως, ό Δαπόντες αναφέρεται σέ όλες τίς ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας τιμητικά και έκτενώς, ό Καλλνίκος μόλις πού αναγράφεται στή ψιλά της ιστορίας του Κ. Θ. Δημαρά, ενώ οι άνθολόγοι της φαναριώτικης ποίησης (Α. Ι. Βρανούσης, Μ. Μ. Παπαϊωάννου) ούτε καν στους ελάχιστους δεν τόν συγκαταλέγουν. Τόν μνημονεύουν μόνο ως αντιγραφέα και διορθωτή ενός από τά δημοφιλέστερα στιχουργήματα εκείνης της εποχής, της Βοσπορουμαχίας, πού έκδόθηκε στή Λειψία, την ίδια χρονιά και στό ίδιο τυπο-

γραφείο μέ τόν Καθρέπτη γυναικών, τό πρώτο τυπωμένο έργο του Δαπόντε. Όπως φαίνεται, τό 1766, στό τυπογραφείο Βρέιτκοπφ, ό γιατρός Θωμάς Μανδαλάσης από την Καστοριά καταγινόταν μέ την έπιμέλεια του δαπόντειου στιχουργήματος, ενώ, παράλληλα, ό φίλος του Εύγένος Βούλγαρης άνυπομονούσε νά πάρει σειρά γιά νά τυπώσει τή Λογική του και τή Βοσπορουμαχία, έχοντας τό νοῦ του στόν Βολταίρο. Αυτό τουλάχιστον δείχνουν οι αναφορές στόν «Όυολταίριου» αλλά και ό Μέμνων του Βολταίρου, πού πρόσθεσε ούρά στή Βοσπορουμαχία, σέ δική του έμμετρη μετάφραση, ό πρώτος έλληγιστί Βολταίρος.

Ό Βούλγαρης αναγράφει ως ποιητή της Βοσπορουμαχίας τόν «σενιός Μουμάς», πρώτο δραγουμάνο της αίστριακής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς μνεία στόν Καλλνίκο. Γιά την πατρότητα της Βοσπορουμαχίας, πριν την πρόσφατη έκδοση του έργου του Καλλνίκου, οι απόψεις διίσταντο. Σίγουρα υπήρξε ένα αρχικό στιχουργήμα, πού οι περισσότεροι αποδίδουν στόν Μουμάς, αν και αναφέρονται και άλλοι ως πιθανοί συγγραφείς του. Πιστεύεται πως ό Μουμάς τό έγραψε προς παρηγορία γιά τό θάνατο της συζύγου του, κατόπιν παρέλευσης του γιατροῦ του, πού ήταν ό Ιωάννης Ρίζος Μανές, δημογράφος της αλληγορικής σύνθετης Στοιχειομαχία, τυπωμένης στή Βενετία είκοσι χρόνια νωρίτερα. Σύμφωνα μέ σημείωμα του Καλλνίκου, τό στιχουργήμα ήταν άτελές και άνοργάνωτο, και αυτές τό αντίκρισε οργανώνοντάς τό τουλάχιστον δύο φορές. Όστόσο, οι προσπονήσεις πού έπέφερε ήταν μέχρι πρότινος θέμα φιλολογικής έρευνας, μιά και διασώθηκε τό ένα μόνο χειρόγραφο, ενώ τό αρχικό χειρόγραφο του Μουμάς καθώς και τό χειρόγραφο, στό όποιο στρέφτηκε ή έκδοση της Βοσπορουμαχίας, χάθηκαν ή πιθανώς και νά λανθάνουν. Πάντως, ή σύγκριση του σωζόμενου χειρογράφου μέ τό τυ-

πωμένο κείμενο του στιχουργήματος δείχνει αρκετές αλλαγές. Ενώ, σε αυτό το δεύτερο χειρόγραφο, έχουν προστεθεί επτά επιρροαιώδη και είναι ένα στιχουργήματα, δημοσιευμένα αυτότελως από τον Β. Φ. Τωμαδάκη, που τά αποδίδει στην πένα του Καλλίνικου, θεωρώντας, ωστόσο, τη Βοσπορομαχία έργο του Μουάρα.

Τέλος στις εικασίες πιστεύουμε πως δίνει ή παρουσιάζει το στιχουργικό έργο του Καλλίνικου έκείνης της εποχής, καθώς η Βοσπορομαχία φαίνεται να αναδύεται μετά από αυτό, με στίχους να επανέρχονται και ολοκληρωμένα τμήματα να συμπίπτουν. Ζητούμεν, ωστόσο, παραμένει κατά πόσο ο Βούλγαρης γνώριζε την έκταση των επεμβάσεων του Καλλίνικου. Στο πρόλογο του σημείωμα κάνει λόγο για έναν άλλο συγγραφέα, που συνέθεσε το εισαγωγικό επίγραμμα και το κλείσιμο της συλλογής, χωρίς να τον ονοματίζει. Αποσιώπησε που μπορεί να οφείλεται στο έρωτικό περιεχόμενο αυτών των κομματιών. Σχεδόν συγκμήλικοι ο Βούλγαρης και ο Καλλίνικος —τρία χρόνια μικρότερος ο Κερκυραίος— οι δυο τους δεν θα πρέπει να διασταυρώθηκαν, αφού τη διετία που ο Βούλγαρης διδάξε στην Πατριαρχική Σχολή της Πόλης, είχε ήδη αρχίσει η οδύσσεια του Καλλίνικου. Υπήρχαν, όμως, κοινά φίλοι αλλά και πολέμοι. Στενά συνεργάστηκε ο Βούλγαρης με τον Σεραφείμ τον Β', τον Ήπειρώτη, που διαδέχτηκε τον Καλλίνικο στον πατριαρχικό θρόνο και με τον όποιο ο Καλλίνικος δεν είχε και τις άβροτερες σχέσεις. Έγτερα και οι δυο τους, όπως και ο τρίτος ήμής τους, ο Δαπόντες, πέρασαν από το σάβαν του άρχοντος Γεωργίου Τυανέως και της σύζυγου του. Θαμώνες του άρχοντικού στο Σπαροδρόμι, σε διαφορετικές εποχές οι δυο πρώτοι, περαστικός ο πλέοντας Δαπόντες. Σε αυτό, μάλιστα, πιθανολογείται πως κατέφυγε διωκόμενος ο Καλλίνικος. Αναπλάθοντας το κλίμα του σαλονιού

της κοκόνας Μαρσίνας, ο Άγγελου, στο χαριέστατο δοκίμιο του. «Η μαντάμ Τυανίτη», φαντάζεται κληρικούς και πρέσβεις να συγχρωτίζονται. Μεταξύ αυτών και ο σενιόρ Μουάρα με τις δυο, όμορφες μητρος, θυγατέρες του προς άγαν ευσεβήτων συζύγων.

Μπορεί με τον Βούλγαρη να μην συναντήθηκε ο Καλλίνικος, με τον Δαπόντε, όμως, θα πρέπει να είχαν φιλικές σχέσεις, σύμφωνα και με αχρονολόγητη επιστολή του. Άλλωστε, πολλά τους συνέδεαν. Γεννημένοι με ένα χρόνο διαφορά σε γεγονικούς τόπους —τό 1713 στη Ζαγορά του Πηλίου ο Κωνσταντίνος Μαυρικίος του Δημητρίου, κατόπιν Καλλίνικος, τό 1714, στην άντικεινή Σκόπελο ο Κωνσταντίνος Δαπόντες, κατόπιν Καισάρης— βρέθηκαν την ίδια εποχή σπουδαστές στην Κωνσταντινούπολη. Δεκατετράχρονος ο πρώτος γράφτηκε στην Πατριαρχική Σχολή της Πόλης, προορισμένος παιδιόθεν για τό ιερατικό στάδιο, όπως άλλωστε και ο άδελφός του, κατόπιν επίσκοπος Δημητριάδος. Ήδη, τό 1740, χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος και τρία χρόνια αργότερα, τριακοντούτης, Μητροπολίτης Προιάδου της Βλαχίας. Τό 1731 πήγε ο Δαπόντες στην Πόλη για σπουδές, αλλά άργησε να καλογερεύει. Μόλις στά σαράντα του έκάρη μοναχός, αφού άπώλεσε και σύζυγο και κόρη. Τό βασικό, όμως, κοινό στοιχείο είναι οι συγγενείς συγγραφικές ιδιοσυγκρασίες τους, καθώς και οι δυο, με τό ίδιο πάθος, διηγήθηκαν στιχουργώντας τά δεινά και τις περιπέτειές τους. Επιπροσθέτως, στάθηκαν άμφότεροι μανιώδεις συλλέκτες και άποθησαυριστές πληροφοριών. Σχετικά νωρίς, ο Δαπόντες, όταν ήταν ακόμη γραμματικός του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου στο Ίάσιο, συνέταξε τις περιβόητες Δακικές εφημερίδες του. Ενώ ο Καλλίνικος στις τελευταίες δεκαετίες του βίου του, έγλατεστημένος στη γενεαλογία του, συνέταξε τις Έφημερίδες του. Κατά

τόν Ἀγγέλου συγκέντρωνε ὕλικό ἀπό Ζαγοριανούς πραγματευτάδες καί ναυτικούς, ἀλλά καί ξένες εἰδήσεις πού τοῦ ἔστειλε ἀπό τό Ἄμστερνταμ ὁ φίλος καί συντοπίτης του Ἰωάννης Πρίγκος, χωρίς ποτέ νά ἐκδώσει τίς συγγραφές του. Τέλος, καί οἱ δυό μᾶλλον μακροήμερουσαν στά ἐβδομήντα του πέθανε ὁ Δαπόντες, ἐβδομήντα ὀκτώ ὁ Καλλίνικος. Ὅμως, τόν Κερκυραῖο Βούλγαρη πού γιόρτασε καί τά ἐνετηχιστά γενέθλιά του δέν τόν ἔφτασαν.

Τελείως διαφορετική, ὡστόσο, στάθηκε ἡ ἱερατική τους ἐξέλιξη. Ἄν ὁ Καισάριος παρέμεινε ἕνας περισεύων μοναχός, ὁ Καλλίνικος ἔφτασε στό ὕψιστο ἀξίωμα τοῦ πατριάρχη. Στίς 16 Ἰανουαρίου 1757, ἐκλέχτηκε στόν πατριαρχικό θρόνο, στόν ὁποῖο παρέμεινε μόλις ἕξι μῆνες, καθῶς στίς 24 Ἰουλίου 1757 ἐκδιώχθηκε κακῆν κακῶς. θύμα τῆς ἐριδος τοῦ ἀναθαπτισμοῦ πού ταλάνιζε τότε τήν Ἐκκλησία. Τό ἐρώτημα ἂν οἱ προσερχόμενοι στήν Ὀρθοδοξία Καθολικοί καί λοιποὶ ἐπεροδόξοι θά ἔπρεπε νά ξαναθαπτίζονται σύμφωνα μέ τό ὀρθόδοξο τυπικό, διχάζε τούς ἱεράρχες. Ἀπό μιᾶς ἀρχῆς ὁ Καλλίνικος, πρὶν ἀκόμα χρισθεῖ πατριάρχης, εἶχε ταχθεῖ ὑπέρ τῆς θεωρούμενης ὡς φιλολατινικῆς θέσης πῶς ὁ ἀναθαπτισμός ἦταν περιττός, προκαλώντας τῆ μὲν τῶν προηγούμενου πατριάρχη Κυριλλίου τοῦ Ε' καί τῶν ὀπαδῶν του, μέ προεξάρχοντα ἕναν λαοπλάνο μοναχό, ὀνόματι Αὐξέντιο.

Παραμιπτόντως, νά σημειώσουμε πῶς ὁ ἴδιος ὁ Καλλίνικος σέ σημειώματά του, καθῶς καί στίς περισσότερες σχετικῆς πηγές ἀναφέρεται ὡς Καλλίνικος ὁ Γ' μέ πρῶτο τόν Καλλίνικο τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τόν ἐπονομαζόμενο καί Ἅγιο, καί δεύτερο, τόν ἀποκαλούμενο Ἀγρασιώτη, ὁ ὁποῖος ἔζησε κατὰ τά παραχώδῃ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα Ἰπάρχουν, ὅμως, καί κάποιος, ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος Σάβας, ὁ Μανουήλ Γεδεών ἢ καί ὁ Ἀγγελῆου, καθῶς καί οἱ λημματογράφοι τῶν

ἐγκυκλοπαιδειῶν, πού τόν ἀναφέρουν ὡς Καλλίνικο Δ', προσμετρώντας ὡς τρίτον τόν Ναξιώτη δάσκαλο τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας καί Μητροπολίτη Ἡρακλείας, πού ἐκλέχτηκε πατριάρχης στίς 19 Νοεμβρίου 1726, ἀλλά μόλις τό ἔμαθε, ἔμεινε ἐπὶ τόπου ἀπό τῆ συγκλήσῃ του. Ἡ ἴδια σύγχυση, κυρίως σέ βιβλιογραφικῆς ἀναφορές, παρατηρεῖται καί μέ τόν ἐπόμενο Καλλίνικο, τόν μητροπολίτη Ἀδριανουπόλεως ἀπό τὰ Μουδανιά, πού ἐπαγγίθη δυό φορές στόν πατριαρχικό θρόνο στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα.

Αὐτός ὁ μακρὺς πρόλογος γιά τό βίο ἐνός δεινοπαθήσαντος πατριάρχη καί ἡ σύζευξή του μέ τόν Βούλγαρη καί τόν Δαπόντε, δηλαδή μέ ὅ,τι καλύτερο στό στοχασμό καί τήν ποίησή, ἔχει νά ἐπιδείξει ὁ 18ος αἰῶνας, δικαιολογεῖται ἀπό τό γεγονός ὅτι, ἐπιτελους, μέ καθυστέρησι, κοντά δύομιαι αἰῶνων, ἔρχεται στό φῶς τό ἔργο τοῦ Καλλίνικου, σέ μιᾶ ἀπό κάθε ἀποψη ἀφορη, ἔκδοσι. Ὁ Τσελίκας δέν ἀρκέστηκε νά ἀναστήσει τὰ στιχορρηγήματα ἀπό τοῖς κώδικες τῆς Βιβλιοθήκῆς τῆς Ζαγοράς, ἀλλά συνέταξε καί μέ εἰσαγωγή, τεκμηριωμένη καί χωρίς φιλολογική στερότητα, ὅπου συστήνει τόν στιχορροῦ ἐπιστημαίνοντας τίς λογοτεχνικῆς ἀρετές του.

Στόν πολυσέλιδο τόμο, παρουσιάζονται τέσσερα «βιβλία» μέ ἑμμετρῆς διηγήσεις τοῦ Καλλίνικου γιά ὅσα τοῦ συνέβησαν ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐξορίας, πού τοῦ ἐπιβλήθηκε μετὰ τήν ἔκωσή του ἀπό τόν πατριαρχικό θρόνο τόν Ἰούλιο τοῦ 1757, μέχρι τήν οὐσιαστική ἐγκατάστασή του στή Ζαγορά, τέλη τοῦ 1760. «Ἐφήμερες ἀποσημειώσεις», πού ἀνατοροῦν τό ταξίδι ἀπό τῆ Πόλη, ἀρχικά στή Ἀθήνα καί μετὰ στή Μονή τοῦ Σινᾶ, τήν παραμονή γιά τέσσερα χρόνια στο μοναστήρι, τῆ ἀραπετευσῆ καί τήν περσιπετειωδῆ ἐπιστροφή στήν Πόλη, καθῶς καί τῆ ἐκεῖ, ἐν κρυπτῶ, διαμονή του. Ὡς συμπήρωμα, δημοσιεύονται σαράντα μιᾶ ἑμμετρῆς ἐπιστολῆς τοῦ Καλλίνικου, πρὸς φίλους,

της ίδιας επιλογής, καθώς και ένα στιχουργήμα του ομοϊδεάτη του στην έκκλησιαστική έριδα του αναθεωρητικού Άνανια του Αντιπάρου με τὰ γεγονότα της θραχικής πατριστασίας του. Πρὸς διακρίνωσή, κατὰ τὴν ἀνακρίωσή, ὁ ἐπιμελητής χρησιμεύει τὸ ἐνιαῖο στιχουργήμα σὲ θεματικές ἐνοότητες, παρευβάλλοντες συνοπτικές ἀναφορές στο περιεχόμενο κάθε ἐνοότητας, χωρὶς περιττὸν σχόλιασμό τῶν ἀναφερόμενων προσώπων καὶ παραγμάτων ἀλλὰ προδιδέοντες ἐκτενῆ εἰσαγωγή.

Μὴ εἰδικωμένος ὁ σημερινὸς ἀναγνώστης μὲ τίς ἰδιαιτερότητες τοῦ ἑμμετροῦ λόγου τοῦ 18ου αἰώνα μπορεῖ νὰ καταλήξει, στὸ βιαστικὸ συμπέρασμα πὼς οἱ ἑμμετροὶ διηγήσεις τοῦ Καλλίνικου, δὲν ἔχουν καμμία ἀξία, ἀποψη πού παλαιότερα εἶχε διατυπωθεῖ καὶ γὰρ τίς συνθέσεις τοῦ Δαπόντε. Καὶ ὅμως, πέρα ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῶν πληροφοριῶν γιὰ τὰ ἱστορικά συμβάντα καὶ τὴν νοσηρότητα, αὐτὸ πού θέλγει εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ ὀπτική καὶ ἡ ἐξομολογητικὴ διάθεσι, καθὼς ὁ Καλλίνικος δὲν πολυλογεῖ, ἀλλὰ σκετάζεται μὲ εἰλικρίνεια τὰ συναισθηματὰ του, ὅταν ἡ μελαγχολία τὸν κατακλύζει. Λιγότερο διδακτικὸς καὶ ρητορικὸς, μᾶλλον περιγραφικὸς, σὲ χαμηλοὺς τόνους, ξεδιπλώνει εἰκόνας, ἱστορώντας τες μὲ κάθε λεπτομέρεια. Ἀπευθυνόμενος σὲ ἓνα δεῦτερο πρόσωπο πού ἀποκαλεῖ «τέκνο» ἢ καὶ «τέκνο κυρ Κωνσταντίνε», ὅπως καὶ ὁ Δαπόντες στὸν Κῆπο Χαρίτων, συνομιλεῖ μαζί του, «ζωγραφίζοντας» ὅσα περιεργὰ καὶ ἀξιοπρόσεκτα συναντᾶ στὰ ταξίδια του μὲ πλῆθος παρεκβάσεων καὶ ἀλληγορικῶν νύξων. Λόγια ἢ γλώσσα καὶ ἐκπληκτικὴ ἢ εἰλικρία στὸ πλέξιμο ζευγαριῶν ὁμοιοκατάληκτων ἢ καὶ ἄνομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων πολιτικῶν στίχων. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ συνομιλία του μὲ τὴν ἡχώ, ὡς ἓνας ἀρηχηματικὸς τρόπος ἀντίστοιχος μὲ τὴ διήγησι τῶν ἐνέων. Ἐν καὶ κληρικὸς ὁ Καλ-

λίνικος, περιγράφει τὴν εὐδαιμονία ἐνὸς καλοῦ γεύματος καθὼς καὶ τοὺς ρεθασμοὺς μοναχικῶν περιπάτων. Ἐντυπωσιακὴ εἶναι οἱ μακριεὲς ἀναφορὲς τοῦ στίχου φύσι, πού δίνουν τὸ ἀκριβὲς στίγμα τῶν τόπων πού περιέχεται. Ἴσως οἱ ποιητικότεροι στίχοι τοῦ Καλλίνικου νὰ εἶναι αὐτοὶ πού ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν Βασιλεύουσα, προσφέροντας μιὰ μοναδικὴ θέασι τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 18ου αἰώνα. Θὰ λέγαμε, πὼς τὸ βιβλίον ἀναδεικνύει τὸν Καλλίνικο ὡς ἓναν στιχουργὸ πλέον ἐνδιαφέροντα ἐκείνου τῆς γνωστῆς παλαιῆθεν Βοσπορομαχίας. Τελικὰ, ὁ Καλλίνικος συνδύαζε τὸν ποιητὴ καὶ τὸν σκεπτόμενο ἄνθρωπο τοῦ αἰώνα του. Ἐκτεταμένο τὸ ἔργο του, τὸ πιθανότερο νὰ ἐπιφυλάσσει καὶ ἄλλες εὐχάριστες ἐκπλήξεις, ἂν ποτὲ ἀνασυσθεῖ.

Μ. ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

Εἰλικρίνεια, χωρὶς κρατούμενα καὶ ἀναστοιλιές

Γιάννης Ζουγανέλης, *Μέ δυὸ ἀπλές γραμμές*, Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 2004, σ. 572· Γιάννης Ζουγανέλης, *Οἱ τόποι εἶναι ἦχοι*, Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 2004, σ. 295

Οἱ δυὸ τόμοι στεγάζονται κάτω ἀπὸ τὸν κοινὸ ὑπότιτλο «Ὁ ἦχος τῆς σάλπιγγος». Καὶ τοῦτο γιατί πρόκειται γιὰ δίτομη ἐκδόσι ἐνὸς ἐνιαίου ἔργου. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ θὰ μπορούσαν καὶ νὰ μὴν ὑπάρχουν διαφορετικοὶ τίτλοι. Ἐπειδὴ τὰ κοινὰ στοιχεῖα πού παρουσιάζουν οἱ δυὸ τόμοι τοὺς καθιστοῦν ἓνα συνεχόμενο ἔργο, ὅσα ἀκολουθοῦν ἀναφέρονται σὲ αὐτὸ τὸ ἐνιαῖο ἔργο,